

1593. november 2-án vélhetően a királyságból leszárguló magyar katonák Makóra ütöttek. A hírek szerint több mint kétszáz törököt levágtak, köztük a török bírót, a *kádit* és a pénzügyek felelősét, az *emint*, és a törökök piactéri házait felgyújtották.

1665-ben felvidéki magyar végváriak Soltról és a hozzá tartozó Máriaháza pusztáról mintegy 1500 állatot, lovakat, ökröket, teheneket és borjakat hajtottak el. 1668 nyarán ugyancsak felvidékiek bácskai, balkániak lakta falvakat dúltak fel. A temesvári pasa vádja szerint 400, a gyulai szandzsákbég szerint 600 embert vágtak le és 30 falut égettek fel. A portyát követő magyar vizsgálat 48 sószállító szekér, 300 ló és 76 rab elhurcolását állapította meg.

Balassa Imre gyarmati grófot 1665-ben hűtlenség bűne miatt megfosztották birtokaitól, köztük Makótól. A város ezután nem neki fizetett, hanem Erdélybe adózott. Balassa mindezt nem fogadta el, 1680-ban felvidéki magyar katonákat fogadott és küldött a városra olyan megállapodással, hogy amit össze tudnak rabolni, annak fele az övé, fele a katonáké. A portya eredményéről ezt írta naplójába: „*Az makaiak [= makóiak] esztendőbeli adajok kétszáz forint volna, mikor jóakarajtokból megadták, s negyven szál darutoll. Mikor pedig reájok mentek katonáim, ezer tallért vetek rajtok, ezer tallérral tíz esztendeig érték volna be. Az mennyit nekem három-négy esztendő alatt fizettek [a rablás tehát több éven át tartott], beérték volna negyven esztendeig véle. De én is fele nyereségben fogadtam az katonákat, s kénytelen voltam ezzel. Férged nevű pusztám, ki Vásárhelynél vagyon, négy vagy öt tallérban megengetem volna esztendeig. Soós Balás nevű katonám társaival együtt hatszáz tehenet hajtott el egy órában azon pusztáru, divényi váramban [Észak-Nógrád!] hajtotta fel. Fele annak is az katonáké volt, fele enyim. Öt tallér hány esztendeig tölt volna ki, kétszáz esztendeig is beérték volna véle.*”

Korábban megkockáztattam azt a feltételezést, hogy a hódoltság alföldi belsejében biztonságosabb volt az élet, mint a határvidéken. Valószínűleg igen. Ez a néhány példa azonban azt mutatja, hogy a mindennapi háború, a katonai erőszak és a két úrnak szolgálás a dél-alföldiek életét is mindegyre megsíniesítette.

Hegyi Klára

Források és irodalom. A publikálatlan török és magyar levéltári anyag mellett a következő kiadott forrásokat és irodalmat használtam és ajánlom az olvasók figyelmébe. *Engel Pál*: A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései (1554–1579). Szeged, 1996; *Hegyi Klára*: A török hódoltság várai és várkatonasága. I–III. Budapest, 2007. I. 233–357.; *Izsépi Edit*: Végvári levelek (egri és váradai pasák s szolnoki bégek levelezése magyar végvári kapitányokkal és hódoltsági helységekkel), 1660–1682. Budapest, 1962; *Uő.*: Török panaszok a magyar végváriak ellen, 1668–1669. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 3 (1966) 253–268.; *Káldy-Nagy Gyula*: A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Szeged, 2000; *Uő.*: A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben. Szeged, 2008; *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest, 1981; *Uő.*: Török megszállás alatt (1543–1686). In: Szeged története. 1. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. *Kristó Gyula*. Szeged, 1983, 535–738.; *Uő.*: Makó a török hódoltság idején. Makó, 1993.

Bálint Sándor, a szegedi nagytáj tudósa

A Honismereti Akadémia résztvevőinek¹ mindenekelőtt a „magiszter” Bálint Sándort idézem, aki pedagógus évtizedeiről így vallott: „*Ma úgy mondanám, »honismereti« szemlélettel magyart, történelmet és földrajzot tanítottam. Gondosan ügyeltem, hogy az egészből művelt, korszerű, népben gyökerező magyarsághélmény legyen.*” Ezt az élményt tudatosította tanítványok nemzedékeinek, miközben tudósként különösen két nagy, egymásba olvadó tudományterületet művelt: „*az egyik szülővárosom múltja, kultúrája, népélete mindig foglalkoztatott. Ez mintha apai örökségem lenne. A másik a népi hitéletnek, mintegy az édesanyjai jussomnak a vizsgálata.*”² A következőkben – elkerülhetetlenül érintve szakrális néprajzi munkásságát is – a szegedi hagyományvilág (a Város, a nagytáj és a kirajzások) kutatójának fontosabb műveiről szólunk.

Az etnográfus, művelődéstörténész Bálint Sándor (1904–1980) a hazai vallási néprajz megteremtője, a magyar néprajz legnagyobb alakjainak egyike. Szülőhelye, Alsóváros archaikus hagyományainak megőrkítésével, az első magyar városi szótárral és Szeged-monográfiájával a magyar néprajz egyik

¹ A *Történelmi sorsfordulóink Gellért Püspöktől Bálint Sándorig* c. XLIV. Országos Honismereti Akadémián (2016. júl. 3–8.) elhangzott előadás (Makó, júl. 6.) szerkesztett szövege.

² Magamról. In: A hagyomány szolgálatában. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1981. 238–239.

legnagyobb egyéni teljesítményét hozta létre. Félézernyi közleményét a folklorisztika mellett az irodalom- és nyelvtudomány, a hely- és egyháztörténet, az építészet-, művészet- és népzene kutatás, könyv- és zenetörténet is magáénak tudja. Mivel szándéka a néphagyomány fenomenológiai teljességének megragadása volt, nem követett irányzatokat, hanem az ábrázolásra, a tárgyyszerű megörökítésre helyezte a hangsúlyt.

Családi háttérét gyermekora világának sűrű szövődékű, történeti folytonosságot hordozó, nagyjából az első világháború végéig eleven közege alkotta. Elődei a XVIII. században főként dohánykertészetből, a XIX. század második felétől a paprika termesztéséből és feldolgozásából éltek, rokonainak túlnyomó része még a századelőn is ebből tartotta fenn magát. Miközben az alsóvárosi közösség zárt belső rendjének gerincét a XX. század első harmadáig főképpen az ősiségét őrző népi hitélet és a katolicizmus középkori ferences hagyományai alkották, a mezőgazdálkodást és a kétkezi iparosságot a városrész újjító parasztpolgársága üzte. E rétegek életmódja és mentalitása azoknak a tősgyökeres alsóvárosi nemzedékeknek a hagyományaira épült, amelyek a XIX. század végéig gyakorolták régi foglalkozásukat: anyai állattartásból és növénytermesztésből, valamint a vízi élethez kapcsolódó ősi mesterségek-ből éltek. Bálint Sándor felmenői is „*parasztfoglalkozásokban lévő*” szegediek voltak.³ Apai részről úgynevezett vízen járók, „*tiszai egzisztenciák*” (halászok, révésszek, vízimolnárok), anyai ágon földművelők, gazdálkodók, főként paprikatermelők voltak, „*valamennyien magyarok és katolikusok*”.⁴ Első okmányyszerűen megnevezhető őst, a hatdénáros kereszténységpenzt (egyházi adót) még Felsővároson fizető Gáspárt az 1522. évi szegedi tizedlajstrom jegyezte föl *Caspar Baliñth* néven.⁵ Népes nemzetségéből számos Bálint család telepedett meg a hódoltság utáni bácskai és bánási kirajzás hullámaival.⁶ A XVII–XVIII. századi alsóvárosi anyakönyvekben sűrűn felbukkan a Kónya családnév is; valószínűleg ők is felsővárosi eredetűek voltak, és csak a XIX. században kerültek Alsóvárosra. Édesanyja Kónya Anna volt, akire „*a legnagyobb szeretettel gondolok vissza, és mint néprajzi kutató is a legnagyobb tisztelettel emlékezem rá, tudniillik az anyám a régi szegedi paraszti hagyománynak volt az őre, tudója, aki tisztában volt ezeknek a hagyományoknak a nevelő értékével is, és mindehhez ragaszkodott.*”⁷ Kónya Anna kemény munkával tartotta fenn szerény gazdaságát, „*erős személyében a szegedi paprika világát a hőskortól kezdve egy félszázadnál (1884–1938) tovább tevékenyen átéltte, és fejlődését a maga tisztességével, fáradhatatlan munkaszeretetével és odaadásával mindig szolgálta [...]*”⁸

Bálint Sándor tehát abba az évszázados endogámiában élő paraszti világba született bele,⁹ melynek „*napsugaras közösségét*” a népi katolicizmus és a középkor ferences szellemisége mélyen áthatotta. A török hódoltság idején elszigetelt Szeged „*Éltető lelkének az alsóvárosi Havi Boldogasszony-templom és franciskánus kolostor maradt meg, amely páráltan anyanyelvi és népeleti missziót töltött be. Népiünknek nincs módja a tridentinus szellemiség közvetlen befogadására. Így aztán a szegedi nép a maga szakrális szigetsorsában, hasonlón a csiki, moldvai székelységhez, a középkori katolikus világhétköznek számos elnapiésedett formáját és elemét, helyi és táji jellegzetességét őrítte meg [...]*”¹⁰ Az alsóvárosi templom Bálint életében és kutatásaiban jelképes helyet foglalt el.¹¹ Az 1301-ben megtelepedett obszerváns ferencesek gótikus temploma és a XV. század derekától virágzó kolostora két évszázadon keresztül volt Szeged és a Délvidék magyar kultúrájának központja,¹² története csaknem a város történetével azonos.¹³ A népi hagyományt a vallásos kultúra ötvözte; Bálint habitusa mellett ebből fakadt az is, hogy szegedisége és katolicizmusa áthatotta egymást. A helytörténezszt mély vallásossága, széles lá-

³ A kultúra és az emberség biztonsága. Bálint Sándor válaszol Csapody Miklós kérdéseire. Scheiber Sándor Bálint Sándor emlékezete c. bevezetőjével. Forrás, 1981. 13. évf. 6. 61.

⁴ *Gáspárné Zauner Éva*: Bálint Sándor emberi arcának néhány vonása. Szegedi Műhely, 1990. 29. évf. 1–2. 15.

⁵ Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 1963. 40.

⁶ Az Alföld közművelődési kérdései és feladatai. Nevelésügyi Szemle, 1943. 7. évf. 1–2. 17.

⁷ A kultúra és az emberség... uo.

⁸ A szegedi paprika. Akadémiai Kiadó, Bp., 1962. 8.

⁹ A szegedi nemzet. 3. k. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1979/80–2. Szeged, 1981. 8–9.; Szeged reneszánsz kori műveltsége. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975. 27–42. és A hagyomány szolgáltatásban. Magvető Könyvkiadó, Bp., 191. 233.

¹⁰ *Hegy Béla*: A Vigília beszélgetése Bálint Sándorral. Vigília, 1974. 46. évf. 5. 674.

¹¹ L. *Csapody Miklós*: Ihlet és eszmény. Bálint Sándor és Alsóváros. www.csmi.hu/kepek/xpag2_csapody.pdf (megnyitva: 2016. júl. 12.).

¹² Szeged városa. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Bp., 1959. 21–22.

¹³ Szegedi szótár. 1. k. Akadémiai Kiadó, Bp., 1957. 10. és Szeged–Alsóváros. Szent István Társulat, Bp., 1983. 15–16, 29–30.

tököre úgy emelte a lokálpatriotizmus fölé, hogy nem szakadt ki belőle.¹⁴ 1965-ös perbe fogása előtt az állambiztonság Bálint reakciós voltát a Monarchia iránti nosztalgiájából eredeztette. Nem illett a konstrukcióba, hogy a Habsburgok barokk világában és az első világháborúval összeomlott birodalmában nem az idegen elnyomást és az uralkodóházat bálványozta, hanem évszázadok keresztény európai hagyományát, „*lelki örökségét*” tisztelte. Számára a Monarchia nemcsak Szent István Magyarországnak volt a foglalatja, hanem olyan katolikus univerzum is, amelynek lelki és szellemi otthonosságában saját tudományának tárgyára személyes örökségként és hivatásként talált rá. Ennek az univerzumnak korszakokon átívelő, kiegyensúlyozó szellemiségében és „szakrális világában” fedezte fel a maga kulturális archaizmusait. Mint a számára időben is közvetlenül megragadhatóban, megtalálta benne a legújabb korba átnyúló hagyományt, amelynek az „*európai parasztlétben*” átörökített erkölcsi, írott és épített kulturális értékeit sajátjaként szemlélte.

Bölcsészévei elején fogott bele a népdal- és tájnyelvgyűjtésbe Alsóvároson kívül is: saját gyűjtésű népdalszövegeivel 1926-ban jelent meg első közleménye, a *Szeged-alsótanyai nóták*.¹⁵ A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma 1930-as zsebnaptára *Szegedi kis kalendárium*ként látott napvilágot,¹⁶ tudásának híre vezette hozzá Móricz Zsigmondot is, aki szegedi tárgyú regényeihez gyűjtött anyagot (Móricz később többször járt Szegeden a Bálint rokonság körében,¹⁷ Tápé után Alsótanyán, Röszkén, Szentmihályteleken Bálint társaságában,¹⁸ aki az élő hagyomány megismertetése mellett tájszó-, példabeszéd- és szólásgyűjteményével segítette Rózsa Sándor-trilógiájának megalkotásában.)¹⁹ A búcsú előestéjén, 1940. augusztus 4-én Móricz az alsóvárosi plébánián Rózsa Sándor anyakönyvi adatait kutatta, másnap a környékbeliek és a Szegedről egykor kirajzott bácskaiak, torontáliak sokadalmában „*Végignéztük a körmenetet, a búcsús keresztet és zászlók erdejét, a zarándokok kivételes (35–40 ezerre tehető) sokaságát. Zsiga bácsit a látvány könnyekig meghatotta. Nem győzött csodálkozni rajta, hogy a vallás még ilyen tömegeket meg tud mozgatni. Életében először volt katolikus kegyhelyen. Kicsit magába mélyedt és azt mondotta, hogy a vallásos ember, a vallás mint társadalomképző erő, őt eddig nem foglalkoztatta, a katolicizmusnak ezzel az oldalával még nem találkozott.*”²⁰

1940 utáni egyetemi előadásaiiban Bálintot az a régi felismerése vezette, hogy a magyarság hódoltság utáni megritkulása után „*A Délvidék színes népi egyvelegében fajok és vallások, kultúrák és életformák keveredtek egymással [...]*” Nagyléptékű alapkutatásokat sürgető tudománypolitikai elgondolásában kijelölte egyetemének és saját tudományának teendőit is. A magyar folklórkutatás stratégiai feladatai között első helyre a magyar és idegen népkultúrák délvidéki kölcsönhatásának vizsgálatát tette, e kultúrák ugyanis „*törzsi zárkózottságuk*”, paraszti önellátásuk ellenére sem élnek elszigetelten, mert földrajzi-szellemi környezetük magyarsága hatással volt rájuk.²¹ Ha e kutatási irányt a szegedi egyetem adottságainál fogva követi, „*aligha lehet szebb feladata, mint a szegedi és délvidéki magyar szellemiség méltó értelmezése, nemes öntudatra ébresztése és egyetemes magyar értékke és tulajdonná avatása. A Magyar-Alföld még ma is alvó táj, bár régóta ébresztgetik, legutóbb éppen a Szegedi Alföldkutató Bizottság. [...] a szegedi egyetemnek éppen ennek a népkultúrájának megismerése és egyetemes nemzeti élménnyé művelése lesz legsajátosabb feladata.*” A helyzet ismeretében mégis úgy látta, hogy „*a néprajzi kutatás, amely pedig legfőbb nemzeti javaink gyökérszálaikat vizsgálja, a magyar szellemi életnek legmostohább gyermeke. Nem szorul pedig bizonyításra, hogy az önmaga lényegét kereső magyarsággélménynek, nemzeti önismeretnek a néprajz a legtisztább forrása. Az íratlan népkultúrák világában egyedül az összehasonlító néprajzi kutatás deríthet fényt. Szeged városa népi talajból sarjadt ki, vonzási területe még jórészt népi fokon él, aligha lehet tehát a szegedi egyetemnek sürgősebb feladata, mint ennek a magyar népkultúrájának önmagában és a környező népkultúrákkal való viszonyában való megismerése és méltó értelmezése.*”²²

¹⁴ Kósa László: Bálint Sándor egyetemessége. *Confessio*, 1988. 12. évf. 3. 99.

¹⁵ *Ethnographia*–Népelet, 1926. 37. évf. 2. 92.

¹⁶ Gyűjtéséből Kodály dallamhasonlítást tanított. *Gergely János*. In: *Így láttuk Kodályt*. Szerk. Bónis Ferenc. Püski, Bp., 1994. 156.

¹⁷ *Csapody Miklós*: „Nehéz útra keltem...”. Beszélgetések Bálint Sándorral. Bába Kiadó, Szeged, 2004. 117.

¹⁸ A szegedi paprika. 58, 74, 76.

¹⁹ A „Rózsa Sándor” műhelyéből. *Tiszatáj*, 1969. 7. 658. A regény szegedi „provincialiszmusairól”: Móricz Zsigmond és a szegedi népnyelv. *Magyar Nyelvőr*, 1979. 103. évf. 2. 159–161.

²⁰ *Bálint Sándor*: Móricz Zsigmond Szegeden. *Délvidéki Szemle*, 1943. 2. évf. 309.

²¹ A néprajzi kutatás délvidéki feladatai. *Uo.* 1942. 1. évf. 3. 73, 75–76.

²² A szegedi egyetem és a délvidéki táj. *Magyar Szemle*, 1943. 44. k. 4. (188.) 188–189.

Az első világháború a hagyományok hanyatlását hozta, a második a régi-új „neobarokk” társadalmi berendezkedés pusztulásához vezetett. 1945-ben világtörténelmi korszak zárult le, a megelőző bő fél évtized azonban különösen termékeny időszak volt Bálint Sándor működésének. Az Alföldi Tudományos Intézet 1946-i évkönyvében jelent meg alapvető összefoglalója, a *Szeged néprajza* című szinoptikus kutatási programtervezet, amelynek fejezetei *A szögedi nemzet* mintegy előzetes tartalomjegyzékét alkotják.

1951-es félreállítására idején készítette el a *Szegedi szótárt*, amelyet „*talán egy kissé túl is méreteztem, mert nemcsak nyelvészeti, hanem néprajzi, helytörténeti, művelődéstörténeti követelményeknek is iparkodom benne eleget tenni. Eddig mintegy 24 ezer cédulám van, jórésztük véglegesen értelmezett állapotban [...] e munkálattal való szoros összefüggésben adódnék egy nagyobb igényű szegedi néprajzi szintézis vágya és lehetősége is.*”²³ Szerkesztés közben „*nemcsak a pusztá szókincset gyűjtöm össze, hanem így egy munkával a teljes néprajzi anyagot is, hogy ezzel megkönnyítsem és megrövidítsem magamnak egy személyesen érzett adósságnak lerovását: Szegednek korszerűen bemutatott néprajzi szintézisét [...]*”²⁴ Monumentális műve már 1954-ben elkészült, de csak 1957 végén jelenhetett meg az Akadémiai Kiadónál. Munkájáról régi tanítványának számolt be: „*Terjedelme majdnem 1600 oldal. Szerényebb, tudományos szárazságával és tárgyilagosságával is éppen a magyar anyanyelvnek, a népi nyelvalkotó géniuszának biznysága. Magában foglalja a maga történelmi fejlődésében és társadalmi hullámzásában azt a tájszólást, amely annyi más mellett Dugonics András, Tömörkény István, Juhász Gyula költészetének, emberi világának forrása. Ugyanakkor a szegedi népelethez, népkultúrájának is enciklopédikus feldolgozása.*”²⁵ A szótár „*forrása elsősorban alighanem én magam vagyok. Öregem között nevelkedtem. Gyermekkoromban még olyan jelenségeknek lehettem tanúja, amelyeket az első világháború teljesen elsöpört. Kapcsolataim azóta sem szakadtak meg egy pillanatra sem a szegedi nyelvi hagyományokkal, a tájszólás közösségével.*”²⁶ A polgári, kispolgári, külvárosi, fél-népi, szakmai és alvilági kifejezések összegyűjtésével megőrkítette a szegedi népnyelv egészét: a korábbi tájszótárakkal szemben nemcsak a vidék, hanem egy nagyváros szókincsét foglalta össze.²⁷ Saját alsóvárosi nyelvi öröksége mellett a szegedi nyelvemlékek, a szépirodalom, a sajtó és a környékbeli kirajzások nyelvi hagyományait is beépítette oly módon, hogy a szótár egy évszázad élő nyelvét reprezentálja. Egyes szócikkei „néprajzi kismonográfia”, miközben a nyelvi és a lexikális szótártípus egyesítésével új műfajt teremtett.²⁸ A szótáriró Bálint Sándor alakját *Por* című „szótárregényének” *Sanyika* címszavában Temesi Ferenc, a város (Porlód) „második szótárirója” örökítette meg.²⁹

A szegedi népelet, a táj történeti-gazdasági és szellemi néprajzájának összefoglalója 1958-ban jelent meg.³⁰ Tömörsege, adatgazdagsága ellenére jól megírt tudománynépszerűsítő munka, *A*



Bálint Sándor a tápéi Nagy Bence Pállal
(Móra Ferenc Múzeum, Szeged)

²³ Bálint Sándor levele Hetény Jánoshoz. Szeged, 1952. jan. 16. Kézirat. A címzett birtokában.

²⁴ Bálint Sándor levele Hetény Jánoshoz. Szeged, 1952. okt. 17. Kézirat. Uo.

²⁵ Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1958. jan. 28. Ötvennégy levél – negyvenöt válasz. Fiftyfour Letters – Fortyfive Anvers 1958–1979. [Szerzői kiad.] Adelaide, 1984. 5.

²⁶ Szegedi szótár. 1. k. 7.

²⁷ Balassa Iván: Bálint Sándor: A szegedi paprika. Ethnographia, 1963. 74. évf. 2. 289.

²⁸ *Fél Edit*: Bálint Sándor: Szegedi szótár I–II. Uo. 1958. 69. évf. 3. 469–470.

²⁹ 2. k. Magvető, Bp., 1987. 336–339.

³⁰ Szeged Mj. Városi Tanács Idegenforgalmi Hivatala, Szeged, 1958.

néprajzi kutatás Csongrád megyében című füzetéhez (1964) hasonlóan az ismeretterjesztés mesterműve.³¹ A Szeged városa 1959-ben látott napvilágot.³² A mű a városképi fejlődés, az építészeti arculat és a művészeti örökség első összefoglalója, amely a régészeti múlt, a középkor és a hódoltság idejét az addigi kutatások alapján tárgyalja. A barokktól a jelenkorig terjedő két és fél évszázad történetének és műalkotásainak ábrázolása saját kutatásaira épül; nyelvileg is mesterien formált tudományos prózában megírva, miniatűr művelődéstörténeti összefoglaló sorozatával rajzolja meg Szeged szellemi múltját. *A szegedi paprika* kéziratával már 1952-ben elkészült; „*átdolgozását azonban már azért sem láttam szükségesnek, mert abból a paraszti eredetű nemzedékből, amely a szegedi paprikát nagyra fejlesztette, és amelynek alkotó tevékenységét megörökítettem, már alig van valaki az élők sorában.*”³³ Közben tanítványának elűjságotla: „*ünnepi foglalkozásként, szinte pihenőül egy nagyon szívemhez nőtt témán dolgozom. Címe még nincs, de körülbelül ilyesmi lesz: a szegedi humanizmus, más szóval Szeged művelődése a XV. és XVI. században. Mint a Szeged városában is igen röviden utalok rá, Szeged a török hódoltság előtt az egész országnak legjelentékenyebb kulturális centruma volt. Szinte hihetetlen, hogy mit tett itt a félhold tönkre. Egyik apácakolostora a magyar nyelvű irodalom egyik jelentős tűzhelye volt a XVI. század elején. Szeged adta minden más magyar várost megelőzve a legtöbb hallgatót Bécs, Krakó, Bologna, Ferrara, Párizs, később Wittenberg és Heidelberg egyetemének.*”³⁴ Ekkor már a nagytáj-monográfián dolgozott: „*Szeged, a szegedi táj összefoglaló néprajzi monográfiáját írom. E pillanatban 1200 gépelt oldal végleges szövegezésben el is készült. Néha valósággal belerémülök a feladatba. Úgy érzem ugyanis, hogy a teljes mű mintegy 4000 gépelt oldal lesz. Ez rendkívül nagy szellemi lekötöttséget, szinte szerzetesi fegyelmet követel. Boldog leszek, ha – Isten segítségével: étellel és egészséggel – 1964 őszére be tudom fejezni.*”³⁵

Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei (1963) joggal tekinthető a Szeged-monográfia újabb fejezetének; a kalocsai főgyeházmegye adójegyzékének, a középkori szegedi népelet és társadalomtörténet felbecsülhetetlen forrásának névanyagát elemzi.³⁶ *A szegedi nép* (1968) „*a művelt népszerűsítés hangján próbálja feladatát megoldani*”. Benne „*nem az érdekességet, furcsaságokat, hanem a népeletnek, mint az emberlét kötöttebb, archaikusabb tükröződésének szegedi sajátosságait és változatait iparkodtam megörökíteni, amint ezeket a történelmi sors, társadalmi fejlődés, gazdasági környezet és munka kiformálta*”.³⁷ *A Szegedi példabeszédek és jeles mondásokat* címével is Dugonics András emlékének ajánlotta (1972). Bár a táj, a történelem, hiedelmek, életmód, viselet és a parasztlelet szóláskincsének 14 fejezetét Dugonics ihlette,³⁸ a régi szegedi irodalom, Tömörkény és Móra szólásainak felhasználásával saját gazdag gyűjtését foglalta össze. Műve „*arra vállalkozik, hogy a Szegedi szótár anyagát rendezze, illetőleg a szegedi táj népeletéről készülő, nagyrészt már megjelenésre váró monográfiánk, »A szögedi nemzet« szétszórt szóláskészletét összegezze. Egyszerre anyagközlés és feldolgozás: egy jellegzetes magyar nyelvjárás és néprajzi táj szóláskincsének előadása. Törzsökös anyagunkat iparkodunk minél szélesebb helytörténeti, nyelvtudományi és néprajzi összefüggésekben, lehető teljességében bemutatni.*”³⁹

A Karácsony, húsvét, pünkösd immár széles körben ráirányította a figyelmet munkásságára (1973).⁴⁰ A munka olyan hatalmas történeti és néprajzi adatanyagot tartalmaz, amely európai viszonylatban is egyedülállóvá tette vállalkozását. Életének különös ajándéka volt a zombói mesemondó, Tombác János felfedezése. A 700 oldalas gyűjtemény 46 előadását Tombác 1961–72 között mondta hangszalagra a „*profesztor úrnak*”, aki ezzel a XX. század második felében – kis túlzással – nemcsak a Szeged környéki, hanem az egész hazai népi mesemondás hatyúdálát is megörökítette.⁴¹ A meserepertoár különleges értékét az adja, hogy a szemléletes elbeszélő, ösztönös szerkesztő Tombác valóban a

³¹ *Filep Antal*: Bálint Sándor: A néprajzi kutatás Csongrád megyében. Ethnographia, 1964. 75. évf. 4. 636–637.

³² Képzőművészeti Alap Kiadványállalata, Bp., 1959. 2. kiad. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2003.

³³ A szegedi paprika. 8.

³⁴ Ötvennégy levél... 60. A Szeged reneszánsz kori műveltségéről (1975) van szó.

³⁵ Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1963. márc. 31. Ötvennégy levél... 112.

³⁶ *Bálint Sándor*: Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei. Ethnographia, 1964. 75. évf. 3. 485.

³⁷ A szegedi nép. Gondolat Kiadó, Bp., 1968. 164.

³⁸ *Péter László*: Bálint Sándor: Szegedi példabeszédek és jeles mondások. Tiszatáj, 1972. 26. évf. 12. 69.

³⁹ Szegedi példabeszédek... 5.

⁴⁰ Karácsony, húsvét, pünkösd. Szent István Társulat, Bp., 1973. 2. kiad. Ünnepi kalendárium. 1. k. Nagy ünnepeink a hazai és közép-európai hagyományvilágból. Mandala, Szeged, 1998.

⁴¹ Tombác János meséi. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény 17.

nagy mesemondók egyike. A végül 1975-ben megjelent *Szeged reneszánsz kori műveltsége* a szegedi béke (1444) és a „szegedi veszedelem”, a város török kézre kerülése (1552) közti időszak társadalmi-gazdasági fejlődésrajzát adja. A kolostori és egyetemi-literátus műveltség eszmeforrásait és intézményeit, a reformáció, a hódoltság és a diaszpóra eseményeit tárgyalta, kimutatva, hogy a középkor végi Szeged már a kolostori műveltségét is színező humanizmus, a peregrinusok és a hitújítás hatására vált reneszánsz polgárvárossá.⁴² A kétkötetes *Ünnepi kalendárium* 1977-ben, bő ezer oldalon jelent meg az egyházi év hagyományainak áttekintésével.⁴³ A szerző nem ikonográfiai szakmunkát, nem is társadalomtörténetet, vagy „a vallásos érület, illetőleg folklór summázását, hanem mindezeknek egyensúlyával népeleti munkát” igyekezett írni.⁴⁴ Törekvése sikerre vezetett, mert adatainak egymást értelmező módszere segítségével a bőven idézett kódexek, legendák, imádságok és népi szövegek jól illusztrálják a jámborsági stílusokat és formákat, hívó magatartásokat.⁴⁵

A szögedi nemzet első kötete 1977 karácsonya előtt látott napvilágot bő 600 oldalon.⁴⁶ Címe „szokatlanul hangzik, de – a mondanivaló legfeljére gondolva – nyilván kifejező. Sajátos helyi szóhasználatban a szögedi nemzet jelenti egyfelől a törzsökös szegedi népet (a szögedi nemzet szeret dógozni), másrészt pedig a hozzá való tartozást (én szögedi nemzet vagyok) [...] Jelen mű: szállóvárosom népi hagyományvilágának megörökítése sok évtizedes kutatásnak, szemlélődésnek, egy emberélet örömmel vállalt iparkodásának gyümölcse. Első kötete foglalkozik a szegedi néprajzi érdeklődés és kutatás színes, tanulmányos történetével. Majd Szeged nevével, a kitűzött feladat rövid jellemzésével, a település és társadalom, ház és otthon jellegzetességeivel, utána az emberi megélhetés három archaikus ágával: a vízi élet és gyűjtögetés, pásztorkodás és jószágtartás, továbbá a mezőgazdaság sajátosságaival. A hátralevő kötetek a következő fejezetekre tagolódnak: népi iparágak, közlekedés és adás-vevés, táplálkozás, viselet, majd egészség és betegség, néprajz és népköltészet, hagyomány és szokásrend.”⁴⁷ *Település és társadalom* című fejezetében előbb Szeged történelmi városrészeit, majd a nagytáj 145 települését tárgyalja, ezeket a *Ház, otthon, tanyaporta* és a gazdálkodás felsorolt ágai követik.

A szögedi nemzet második része 1978 nyarán jelent meg. A gazdálkodás folytatásaként a vízi és szárazföldi közlekedés népi iparai után a vásár és vendéglátás, a táplálkozás, a háztartás és a viselet mestersegeinek teljes összefoglalását adja több mint 400 oldalon. Szeged tárgyi néprajzának könyvei után a harmadik, a szellemi néprajz teljes körképe 1980 nyarán, közel 1000 oldal terjedelemben jelent meg.⁴⁸ A nagymonográfia önmagában is egyedülálló monumentális kötete több száz „kismonográfia” összefüggő láncolata a család, születés, gyermekkor, játék, esküvő és lakodalom, katonáskodás, egészség, betegség, halál, temetés és a túlvilág, valamint a szegedi jeles napok, a népi hitélet, nyelvhasználat, mesék és mondák, énekek, ballada, népzene és táncélet komplex feldolgozásával.

A szögedi nemzet harmadik kötetén dolgozott, amikor a Magvető Kiadó válogatott tanulmányainak összegyűjtésére kérte.⁴⁹ Ekkor állították össze *A hagyomány szolgálatában* című kötetet, amely már csak halála után jelent meg, éppúgy, mint nagytáj-monográfiája záróköteté.⁵⁰ Ugyancsak posztumusz műként látott napvilágot *Szeged–Alsóváros* című munkája (1983), amelyet a *Búcsújáró magyarok* (1994), végül válogatott naplőbejegyzéseinek összeállítása követett (1997). Születésének centenáriuma jelen jelent meg a „... szolgálatra ítélte...” című Bálint Sándor-émlékkönyv (2004).

Csapody Miklós

⁴² *Vásárhelyi Judit*: Bálint Sándor: Szeged reneszánsz műveltsége. Irodalomtörténet, 1977. 59. évf. 3. 764–765.

⁴³ *Ünnepi kalendárium*. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. 1. k. December 1.–június 30. 2. k. Július 1.–november 30. Szent István Társulat, Bp., 1977. 2. kiad. *Ünnepi kalendárium*. 2–3. k. Mandala. Szeged, 1998.

⁴⁴ *Ünnepi kalendárium*. 1. k. 7.

⁴⁵ *Nagy Ilona*: Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium*. Hungarológiai Értesítő, 1979. 1. évf. 186.

⁴⁶ A kézirat gépelésében 1974 végétől a szerző is közreműködött, l. *A szögedi nemzet* 1. k. 930.

⁴⁷ Uo. 5.

⁴⁸ A három kötethez: Mutató Bálint Sándor *A szögedi nemzet* című néprajzi munkájához. Összeáll. Gyurgyörgy. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged, 1983.

⁴⁹ Ördögh Szilveszter levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1977. dec. 23. Gépirat. Bálint Sándor hagyatékában (Móra Ferenc Múzeum Bálint Sándor Gyűjtemény, Szeged).

⁵⁰ *Csapody Miklós*: *A hagyomány szolgálatában*. Magyar Hírlap, 1981. nov. 4. 6.